

Uppsala universitet
Teologiska institutionen
Livsåskådningsvetenskap
D-uppsats
Handledare: Carl Reinhold Bråkenhielm
November 1995

MED ENGAGEMANG SOM LIVSFORM

En analys av livsåskådningsprofilen i Rollo Mays författarskap.

Stefan L Holm
Mårtsbo, Näshulta
640 25 Julita

Uppsatsen tillägnas Elisabeth.

Denna uppsats lades fram vid ett seminarium i november 1995.

I denna slutliga bearbetning har det ursprungliga stycket

”2.3. Människans särställning och ontologiska status” helt strukits.

I stället har det ursprungliga stycket ”2.4. Det demoniska” nu rubrik nr 2.3.

Inga andra ändringar har gjorts, bortsett från enstaka skrivfel/stavfel.

INNEHÅLL

1.	INLEDNING	sidan	2
1.1.	Syfte		3
1.2.	Undersökningsobjekt		3
1.2.1.	Mellan psykoanalys och existentialism		4
1.3.	Metod		4
2.	MÄNNISKOSYN		6
2.1.	Människosynens centrum		6
2.1.1.	Kunskapssyn - rationalitetsnorm		6
2.2.	Intentionalitet		8
2.3.	Det demoniska		13
3.	VÄRLDSBILD OCH HISTORIESYN		18
3.1.	Världsbild		18
3.1.1.	Intrapsykisk tolkning av historien		18
3.2.	Vi lever i en "övergångstid"		21
4.	CENTRALT VÄRDERINGSSYSTEM		24
4.1.	Vad är det viktigaste i livet?		24
4.2.	Etik		25
4.2.1.	Våld		28
5.	GRUNDHÅLLNING		30
5.1.	Värderingsoptimism		30
5.2.	Åsiktsoptimism		30
5.3.	Grundhållningsoptimism		31
5.4.	Vilken grundhållning rekommenderar Rollo May?		33
6.	SAMMANFATTNING		37
7.	AVSLUTANDE DISKUSSION		39
8.	NOTER		40
9.	LITTERATURFÖRTECKNING		44

1. INLEDNING

Om man intresserar sig för livsåskådningsfrågor och för livsåskådningar, slås man kanske av tanken att människan tycks ha ett behov av *helhetstolkningar*. Vi tar de fragment av kunskap vi har och kombinerar med våra egna direkta erfarenheter av tillvaron på jorden. och så bygger vi upp tankemodeller som får förklara världen och oss själva för oss och ge oss vägledning för hur vi ska handla. Dessa helhetstolkningar är sällan logiska och ofta inte särskilt medvetet formulerade.

Sten Philipsson lanserar begreppet "orienteringssystem" för ungefär detta fenomen. I boken *Med naturen som referenspunkt - om livsåskådningar i miljörelsen* visar han i en empirisk undersökning, att människor i miljörelsen tenderar att göra sitt miljöengagemang till ett sådant orienteringssystem. Dessa uppvisar då ett orienteringssystem med naturen som "referenspunkt". Det vill säga att de har en tendens att tolka hela tillvaron utifrån kategorier som härrör från deras engagemang i naturen och miljöfrågorna.¹ Detta förefaller för övrigt vara ett orienteringssystem som blir allt vanligare idag.

Jag tror att en annan vanlig typ av orienteringssystem i västvärlden i dag är att ha någon typ eller några olika typer av psykologisk teori som referenspunkt. Således talas det om freudianer, jungianer, behaviorister etc, inte endast i betydelsen verksamma psykologer, terapeuter eller forskare av en viss skola, utan också i betydelsen anhängare av en viss syn på människan eller rentav en viss tolkning av tillvaron.

Under rubriken "Med psykologi som referenspunkt" skulle man därför antagligen kunna beskriva en mångfald orienteringssystem.

Jag har valt att studera en psykolog, vars författarskap spänner över vida fält. När man först läser Rollo May, slås man av tanken, att detta måste vara mer än psykologi. Det vore väl minst lika rimligt att kalla det filosofi. Om vi då placerar Rollo May under etiketten filosofi, märker vi snart att hans filosofiska idéer hela tiden lutar mer åt praktisk tillämpning i psykoterapi än åt filosofiskt teori bygge. Så hur ska vi benämna Rollo Mays idévärld? Psykologi eller filosofi? Naturligtvis är den både och.

Jag vill emellertid försöka att förstå Rollo Mays idéer utifrån ett annat perspektiv. Jag vill försöka att betrakta dem som en totaltolkning av tillvaron, vilken sträcker sig utöver den psykologiska teoribildningens och den tillämpade psykologens område. Jag tror att det är fruktbart att applicera begreppet **livsåskådning** på Rollo Mays idéer.

1.1 Syfte

Syftet med denna uppsats är att göra en analys av Rollo Mays författarskap utifrån Anders Jeffners definition av begreppet livsåskådning. Detta gör jag med hjälp av de analysmetoder som utvecklats i anslutning till livsåskådningsforskningen, sådan den har bedrivits under Anders Jeffners ledning vid teologiska institutionen vid Uppsala universitet.

1.2. Undersökningsobjekt

Mitt undersökningsobjekt är Rollo Mays författarskap. Jag studerar inte livsåskådningen hos den historiske personen Rollo May (1909-94), utan jag studerar den livsåskådningsprofil som framträder i hans författarskap. Skillnaden är kanske liten i det här fallet, men den är viktig. Personen Rollo May har jag aldrig varit i närheten av och har därför aldrig heller kunnat studera. De texter som han skrivit har jag däremot omedelbar tillgång till framför mig på bordet just nu. Det är dem jag har undersökt. Det finns här också en annan viktig distinktion. Texter är texter; och de fungerar på texters villkor. Textanalys är något annat än t ex djupintervjuer eller enkäter. Av detta skäl har jag här velat förtydliga vad som är mitt undersökningsobjekt.

Under arbetets gång har jag kommit att använda några av Rollo Mays böcker betydligt mer än andra. Dessa har för mig framstått som de för mitt syfte mest centrala. Min analys bygger huvudsakligen på böckerna *Kärlek och vilja*, *Den omätbara människan*, *Makt och oskuld*, *Modet att skapa* samt *Friheten och ödet*. Jag har alltså valt att begränsa min analys till innehållet i dessa böcker. Jag har också valt att inte särskilt diskutera den utvidgning av Rollo Mays tänkande, som han uppvisar i sin sista bok *Ropet efter myten*. Jag menar att den boken visar på en utveckling av Rollo Mays idévärld, vilken visserligen funnits antydd i tidigare böcker men här föreligger fullt utvecklad. Jag har av utrymmesskäl medvetet begränsat min uppsats till att inte omfatta också grundidéerna i den boken. Jag använder dock både den och andra av Rollo Mays böcker, men utan att egentligen anknyta till det som är huvudtemat i dem.

1.2. 1. Mellan psykoanalys och existentialism

Rollo Mays författarskap befinner sig i en skärningspunkt.

May står tydligt i en psykoanalytisk, eller djuppsykologisk, tradition med starka influenser ända från Sigmund Freud. Gemensamt för alla djuppsykologiska teorier om människan är att man försöker finna förklaringsmodeller till mänskligt beteende som har sin grund i människans egna fördolda ("omedvetna" eller "undermedvetna") skikt eller erfarenhetsmaterial. Teorierna - den ursprungliga och mest kända psykoanalytiska teorin är just Sigmund Freuds - är utformade så att de är generaliserande, d v s de gör anspråk på att vara tillämpliga på alla människor. De utgår, såväl explicit som implicit, från att människors beteenden, och människors livsöden, är *determinerade* av faktorer som ligger utom räckhåll för den enskilda människans medvetna påverkan. Ingenstans förnekar Rollo May en sådan djuppsykologisk determinism. Han tar den tvärtom som en självklar utgångspunkt, vilket han ibland explicit framhåller.² Implicit är denna utgångspunkt också alltid närvarande i hans böcker.

May söker emellertid komplettera den psykoanalytiska människoupfattningen med existentialismens idéer om människan. Detta är till synes paradoxalt En helt grundläggande idé inom existentialismen är ju just den starka kritiken mot alla typer av deterministiska människoupfattningar. Existentialistiska filosofer som Heidegger och Sartre brukar framhålla att determinism inte endast är otillräcklig vid beskrivning av människan utan även en felaktig utgångspunkt rent ontologiskt.

May skapar emellertid en syntes av psykoanalys och existentialism. Det är denna syntes som jag menar sammantaget utgör mer än en psykologisk och /eller filosofisk teori. Den utgör en hel livsåskådning, i den mening Anders Jeffner lägger i begreppet.

1.3. Metod

Min metod är hermeneutisk. Utifrån min förståelse av Anders Jeffners livsåskådningsdefinition och de därur utvecklade analysmetoderna applicerar jag denna definition på Rollo Mays författarskap, så som jag har förstått detta. Jag rör mig alltså i dubbla hermeneutiska cirklar. Först har jag ett idésystem som jag försöker förstå, sedan en analysmodell, som jag dels försöker förstå, dels försöker tillämpa. Analysmodellen styr i det här fallet min förståelse av undersökningsobjektet. Jag söker i Rollo Mays författarskap svar på de analysfrågor som ingår i min analysmodell.

Jeffners definition lyder:

En livsåskådning är de teoretiska och värderingsmässiga antaganden (1) som utgör eller har avgörande betydelse för en övergripande bild av människan och världen och (2.) som bildar ett centralt värderingssystem och (3) som ger uttryck åt en grundhållning.³

De olika komponenterna kommer jag utveckla mera senare i uppsatsen. Det bör noteras att definitionen främst är avsedd att användas vid empirisk livsåskådningsforskning, alltså vid undersökningar av livsåskådningar eller livsåskådningsfragment hos olika grupper av människor eller hos en hel befolkning. Ett viktigt syfte med definitionen har då varit att göra den operationaliseringsbar vid t ex enkätundersökningar. Jag har emellertid ansett att Jeffners definition är användbar även för mitt syfte, alltså livsåskådningsanalys av text.⁴

Jeffners definition har i olika sammanhang varit föremål för en kritisk diskussion. Detta är inte platsen att kommentera den diskussionen. Men kritiken mot definitionen rör förstås även var och en som försöker tillämpa den.

2. MÄNNISKOSYN

2. 1. Människosynens centrum

Enligt Anders Jeffners metod för analys av människosyner är en första uppgift vid en sådan analys att spåra människosynens centrum. Om det i materialet finns tydliga ställningstaganden till någon eller några av de tjugo människosynskomponenter, som Jeffner urskiljer i sin analysmodell, kan man anta att där finns människosynens centrum.⁵

I Den omätbara människan - den bok där May tydligast utvecklar en explicit människosyn⁶ - liksom i större delen av Mays författarskap, framträder två övergripande perspektiv, två ideriktningar som var för sig spelat mycket stor roll i västerlandet under 1900-talet - psykoanalysen och existencialismen. Det är *kombinationen* av just dessa två perspektiv som gör Rollo Mays bild av människan så intressant. I traditionella läroböcker i idéhistoria skulle man knappast finna någon särskild korrelation mellan psykoanalys och existencialism. Snarare framstår de som i grunden olika. I ett av de mest grundläggande avsnitten i *Den omätbara människan* presenterar dock May de båda rörelserna som sprungna ur samma kultursituation, som grenar på samma träd och som varandra kompletterande och nödvändiga beskrivningar av människan.⁷

Existentialism är emellertid ingen entydig term. För Rollo May har den två huvudsakliga innebörder.

Dels beskriver den den livskänsla som präglar det västerländska 1900-talets människor. ”Ja, den kan på många sätt sägas vara det unika och specifika uttrycket för den nutida västerlänningens psykologiska belägenhet.”⁸

Dels är existencialismen, och detta är Rollo Mays stipulativa definition av termen,

strävan efter att förstå människan genom att tränga under den klyfta mellan subjekt och objekt som alltsedan renässansen har bringat reda i det västerländska tänkandet.⁹

2. 1. 1. Kunskapssyn - rationalitetsnorm

Själva centrum i Rollo Mays människosyn tycks vara en kunskapsteori. Jeffner kallar denna komponent i människosynen för **rationalitetsnorm**, eftersom alla kvalificerade kunskapsteoretiska teorier ytterst förefaller vila på någon norm, som säger vad man bör tro på.¹⁰

De klassiska kunskapsteoretiska alternativen är empirism och rationalism. Jeffner definierar dem grovt:

Empirism och rationalism är de två kunskapsteoretiska ståndpunkter som traditionellt ställs emot varandra. Empiristen anser att den yttersta grunden för vår kunskap om världen ligger enbart i sinnesintrycken medan rationalisten anser att kunskapen om yttervärlden till viss del måste grundas på förmågor eller strukturen i människans gemensamma förnufts natur.¹¹

Jeffner kompletterar med ännu ett kunskapsteoretiskt alternativ, nämligen en grupp teorier, som han kallar engagemangsteorier.

Rollo Mays kunskapsteoretiska ståndpunkt (rationalitetsnorm) är att **i människan smälter subjekt och objekt samman**. May menar att ett påstående kan vara sant utan att vara verkligt. Den avgörande kunskapsteoretiska frågan är vad som är ”existentiellt verkligt för den levande personen” och inte endast ”abstrakt sant”.¹²

Båda alternativen - att man gör människan till subjekt, eller att man gör henne till objekt - leder till att man förlorar den levande, existerande personen.¹³

(Här kan det vara intressant att tillägga att Rollo May skriver om Jean-Paul Sartre att han ”representerar en subjektivistisk ytterlighet inom existentialismen, som inbjuder till missförstånd /.../”.¹⁴)

Detta gör att forskaren (subjektet) inte kan avspjälka sig från sitt objekt (den iakttagna människan), lika lite som terapeuten kan avspjälka sig från sin patient. De står alla under alla samma existensvillkor, och det är dessa existensvillkor som är kunskapens grund. Den enda kunskap om människan som är *verklig* är kunskapen om levande existerande och upplevande människor.

Det existentialistiska nyckelordet *vara* är, påpekar Rollo May ett verb, ”ett skeende-ord”.¹⁵ ”Existentialismen är en livshållning som betraktar människan som ständigt blivande /.../”¹⁶

Det är viljan och förmågan att engagera sig i detta vara som är den enskilda människans kunskapsgrund - människoforskarens liksom terapeutens. Det är denna kunskapssyn som framstår som själva kärnpunkten i Rollo Mays människosyn.

Detta innebär, naturligtvis, inte att Rollo May förkastar empiriska forskningsmetoder.

Tvärtom är han mycket noga med att ge empiriska iakttagelser som belägg för olika teoretiska

ståndpunkter. Han exemplifierar ofta påståenden med exempel ur sin egen stora kliniska erfarenhet. Han tycks t o m mena att hans kunskapssyn står på logiskt empirisk grund. Vad han tar avstånd från är en empirism som han polemiskt beskriver:

Det är ett allvarligt men vanligt misstag att naivt utgå från att man bäst iakttar fakta om man helt undviker att syssla med filosofiska antaganden. Det enda en person då gör är att okritiskt återspegla de speciella begränsade doktrinen som är gängse i hans egen kultur. Resultatet i vår tid har blivit att man sätter likhetstecken mellan vetenskap och metoder för att *isolera* faktorer och observera dem från en standpunkt som man uppfattar som *distanserad* - en speciell metod som uppstod genom den uppdelning mellan subjekt och objekt som på 1600-talet gjordes i den västerländska kulturen och som därefter mot slutet av 1800-talet och under 1900-talet fick till följd att vi betraktar allt i speciella fack.¹⁷

Med Jeffners terminologi kan man säga att Rollo May förkastar den empiriska vetenskapens **primat**¹⁸ i och med att han förkastar den subjekt/objekt-dikotomi, som är en väsentlig filosofisk premis för traditionell empirism.

Människan förhåller sig, enligt Rollo May, aldrig till omvärlden enbart på ett objektivt registrerande sätt. Hon förhåller sig alltid också på ett subjektivt, engagerat sätt. I mötet mellan subjektivitet och objekt ”framträder” verkligheten. Positivismen innebär en ontologisk reduktion - en försnävad verklighetsuppfattning.

2.2. Intentionalitet

Till människosynens centrum hos Rollo May hör emellertid även en annan komponent, nämligen - med Jeffners terminologi - ett **ställningstagande till viljans frihet**.

”En av Sigmund Freuds största insatser - kanske den största -”, skriver May, ”var att han blottlade tomheten och självbedrägeriet i det viktorianska begreppet 'viljestyrka'.” Freud avslöjade den viktorianska ”viljan” som ”en väv av rationaliseringar och självbedrägeri”, när han beskrev vårt handlande som bestämt av kroppens omedvetna drifter och instinktskrafter. May menar att Freuds diagnos av människan i den viktorianska kulturen både var hälsosam och ”fullständigt riktig”.¹⁹

Men Freuds upptäckt av de omedvetna krafter som styr mänskligt handlande fick långtgående

konsekvenser. May skriver att

det kunde inte undgås att detta drog med sig ett undergrävande av vilja och beslutsfattning och av individens ansvarskänsla. Det som framträdde var bilden av människan som determinerad - hon *styrde* inte längre utan *styrdes*.²⁰

Freud hade avfärdat valfrihet som ett helt ovetenskapliga begrepp. I stället skulle man nu vetenskapligt utforska "den determinism som styr det psykiska livet".²¹

Med denna utgångspunkt för Rollo May ett resonemang om hur motsägelsefull människans situation är i det moderna samhället. Å ena sidan uppfattar hon sig själv som passivt determinerad både av "de psykologiska drifternas mäktiga maskineri" i freudiansk mening och av socio-ekonomiska krafter i marxistisk mening, men å andra sidan har hon aldrig i historien haft sådan makt som just nu genom det herravälde över naturen som den snabba tekniska utvecklingen har gett henne.

Att den viktorianska viljestyrkan nu avslöjats, måste emellertid inte nödvändigtvis innebära, att vi därmed helt förkastar idén om människans "fria vilja", menar Rollo May. Och härmed närmar vi oss en mycket central del av Mays uppfattning om människan.

En människas handlingar är aldrig helt determinerade, som Freud i naturvetenskapligt nit hävdade och som exempelvis B F Skinner och av honom påverkade behaviorister hävdar. Människan äger nämligen förmågan att reflektera över sin *existens*. Hon reflekterar därmed också över sina handlingar, sina motiv, sina drivkrafter, ja, även över sina känslor. Hon äger således förmågan att reflektera över och således att överskrida även de teorier om henne själv, som män som Freud eller Skinner har formulerat.

Givetvis är människan i många viktiga avseenden determinerad. May står i en psykoanalytisk tradition med rötter hos Freud. Han hänvisar flitigt till flera av djuppsykologins klassiska författare.

Människan präglas av och bär med sig sina minnen, medvetna eller omedvetna. En av terapins viktigaste uppgifter är för May, som för Freud, att hjälpa människan just att upptäcka omedvetna mönster, minnen eller känslor, som präglat hennes beteende och hennes känsloliv.

Men själva idén om psykoterapi bygger ju faktiskt på antagandet att människan har **förmåga att utifrån egen reflektion**, med stöd av en terapeut, **ändra sitt beteende**, bryta sina cirklar, ändra sin tolkning av världen och sin egen plats i den. Detta tycks Freud ha anat, men vägrat

att dra slutsatserna av. Han var helt enkelt alltför präglad av sin tids naturvetenskapliga vetenskapsideal. I sin kliniska praktik utgick han, i realiteten, från premissen att människan själv äger förmåga att gestalta sitt öde. Men i sin teoribildning var han noga med att hålla sig inom 1800-tals-positivismens ramar.²²

Denna förmåga att reflektera över sitt eget öde och därmed också att ändra sin viljeinriktning - att hysa medvetna avsikter - är det May kallar intentionalitet. Denna förmåga, menar May, är unik för människan. Djuren äger den icke. Därför är det sällan meningsfullt att överföra resultat från etologin, eller djurpsykologin, på människor.

Kännetecknande för människan är hennes förmåga att hysa intentioner - hennes *intentionalitet*.

När människan närmar sig ett yttre objekt, närmar hon sig det med någon form av avsikt, intention. Objekten formar sig efter vårt sätt att uppfatta dem. menade Immanuel Kant.²³ Det tyska verbet *meinen*, liksom det engelska *mean*, är mångtydigt, då det samtidigt betecknar *betyda* och *mena, avse*.

Denna människans förmåga att hysa intentioner kallar Rollo May - i anslutning till Franz Brentano, Edmund Husserl och Martin Heidegger - för intentionalitet. **Människan kan inte uppfatta yttervärlden på något annat sätt än genom sina intentioner.** Hennes avsikter, medvetna och omedvetna, formar hennes uppfattning av objekten. (Jfr även vad som sagts ovan om kunskapsteori.) May exemplifierar detta resonemang med hur man på olika sätt kan närma sig ett och samma hus, beroende på vilka avsikter man har med sitt besök där. Upplevelsen av huset formas av min avsikt med besöket av huset. Men intentionaliteten är inte en del av subjektet. Intentionaliteten är ”bron mellan” subjekt och objekt.

Det är den struktur av mening som gör det möjligt för oss som subjekt att se och förstå omvärlden som objekt. I intentionaliteten har klyftan mellan subjekt och objekt delvis överbryggats.²⁴

Människans intentionalitet gör henne inriktad mot framtiden. Människan äger genom intentionaliteten förmågan att styra över och forma sin framtid. Yttranden i futurum kan vara allt från enkla uttalanden om en sannolik framtid till beslut om hur framtiden ska bli, eller rättare sagt hur jag vill att den ska bli.

Framtiden är inte bara en tidsperiod som kommer att inträffa, utan i den finns elementet: ”jag skall se till att det blir så.” Makt är möjlighet och möjligheten pekar mot framtiden: det är något som skall förverkligas. Futurum är det tempus vi använder när vi ger löften åt oss själva, vi förbinder oss.²⁵

En annan beskrivning av intentionaliteten är denna: När en patient efter lång tids psykoanalys (May använder just den termen) plötsligt minns en tydlig händelse från barndomen, beror då detta på att minnet har "förbättrats"?

Naturligtvis inte. Det som har inträffat är en förändring i patientens relation till omvärlden, vanligen så att han har fått ökat förtroende för terapeuten och därmed för sig själv, eller också har hans neurotiska ångest minskat av andra skäl. Hans relation till intentionaliteten - till skillnad från hans medvetna intention som väl fanns med redan från början - har förändrats. *Minnet är en funktion av intentionaliteten.* Minnet är i detta avseende som varseblivningen; patienten kan inte minnas en viss sak förrän han är beredd att på något sätt hålla stånd mot den.²⁶

Vidare beskriver May intentionaliteten som en kunskapsteori. Den är "individens positiva gensvar till omvärldens struktur".²⁷

Hur förhåller sig då hela detta resonemang om intentionaliteten till föreställningen om människans fria vilja?

I modernt tänkande och språkbruk, menar Rollo May, finns en klyvnad mellan avsikt och handling. Men detta är en konstgjord abstraktion som är mer präglad av den västerländska kropp-och-själ-dikotomin än av människans verkliga upplevelse. I själva verket är avsikt och handling ett. "Handlingen finns i avsikten och avsikten i handlingen."²⁸

Världen går inte att reducera till enbart objektiva fakta. Den mänskliga intentionalitetens "jag kan" är en del av världen. Enligt May misstog sig även Descartes i sitt berömda: "jag tänker, alltså är jag till", "för identiteten kommer inte ur tänkandet som sådant/... /" Den förmedlande variabeln mellan tanke och identitet är "jag kan" – "möjligheten upplevs som *min*".

Det som händer i människans upplevelse är: "jag begriper - jag kan - jag vill - jag är." "Jag kan" och "jag vill" är väsentliga identitetsupplevelser.

May fortsätter:

Detta räddar oss från att i terapin inta den ohållbara positionen att patienten först utvecklar en identitetskänsla och *sedan* handlar. Han upplever tvärtom identiteten i handlandet, eller åtminstone i möjligheten till handling.²⁹

I människans upplevelse av möjlighet och av viljeinriktning ligger alltså även hennes upplevelse av identitet - eller varför inte hennes upplevelse av existens. Intentionaliteten blir hos Rollo May den

egenskap hos människan som bildar förutsättningen för att utveckla hennes vilja. **Viljan vilar som en möjlighet i intentionaliteten.**

Till den terapeutiska processen hör att ”de tre dimensionerna önskan, vilja och beslut förenas. /---/ Intentionaliteten finns med i alla tre dimensionerna.”³⁰

”Den första dimensionen, önskan, äger rum på en *medvetandenivå* som människan har gemensam med djuren.” Detta innebär med en annan terminologi, som May undviker (!), att önskningar hör ihop med drifter och instinkter.³¹

I den andra dimensionen kommer *viljan* in i bilden ”inte som ett förnekande av önskan utan så att önskan inkorporeras på en högre medvetandenivå”.

Om jag upplever att mina önskningar inte bara är blinda drifter mot någon eller något, att det är *jag* som står i denna värld där beröring, näring, sexuell njutning och kontakt är möjlig mellan mig och andra kan jag börja inse att jag kan göra något åt dessa /önskningar/, och hur. Detta ger mig en möjlighet till *in-sikt*, eller ”inre sikt”, att se världen och andra människor i relation till mig själv.³²

I och med viljan förvandlas medvetandet till självmedvetenhet. Med viljan kan jag ställa mig över den blinda driftstillfredsställelsen, därför att jag kan välja hur jag skall förhålla mig till mina önskningar.

Vidare:

Den tredje dimensionen i terapiprocessen är *beslut* och *ansvar*. /---/ Liksom medvetenheten är den specifikt mänskliga formen av medvetande, så är beslut och ansvar de specifika formerna av medvetenhet hos en människa som är på väg mot självförverkligande, integration och mognad. Denna dimension uppnås inte heller genom att man förnekar önskningarna och den själv-hävdande viljan utan den inkorporerar de två föregående dimensionerna så att de alljämt finns med. *Beslutet*, i den mening vi använder ordet, skapar av de två första dimensionerna ett handlings- och livsmönster som förstärks och berikas av önskningarna, bekräftas av viljan och är positivt mot och ansvarigt för de signifikanta andra individer som är viktiga för ens själv vad gäller förverkligandet av långsiktiga mål.³³

Samtidigt som hela Rollo Mays människosyn djupt präglas av en stark övertygelse om människans förmåga till att fritt välja och vilja, på grundval av den specifika mänskliga egenskap som han kallar intentionalitet, så bortser han aldrig från att den första av de tre intentionalitetsdimensionerna, önskan, på sin nivå består av determinerande krafter.

Hur förhåller sig då, sammanfattningsvis, människans fria vilja till allt sådant som determinerar henne? Svaret ges i *Kärlek och vilja*:

Det utmärkande för människan är hennes förmåga att veta att hon är determinerad och välja sin relation till det som determinerar henne. Hon kan och måste, **såvida hon vill vara medveten** (min fetstil), välja hur hon skall ställa sig till nödvändigheten i form av t. ex. döden, ålderdomen, intelligensens begränsningar och de villkor som hennes egen bakgrund obönhörligt ställer. Skall hon acceptera denna nödvändighet, förneka den, strida mot den, bejaka den, gå med på den? I alla dessa ord ligger ett element av vilja.³⁴

Det finns uppenbarligen, enligt Rollo May, ett villkor för människans fria vilja. Hon måste vilja vara medveten - hon måste *vilja* vilja. Ytterst tycks människan stå där, med ett obetingat ansvar - att ta ansvar... Såvitt jag förstår är det just i dessa paradoxala existentiella krav, som ångest skapas, och där människan kan välja att antingen fly, in i deterministiska (ansvars-)befriande totalförklaringar, eller fäkta för sin *existens* och sin frihet.

2.3. Det demoniska

Två komponentområden som Jeffner definierar som aspekter av en människosyn, kallar han "läror om människans naturliga fördärv" samt "läror om människans medverkan i frälsningen". Jeffner framhåller att detta komponentområde är relevant enbart i anslutning "till en sådan kosmologisk ram som räknar med en gudomlig verklighetssfär" - alltså religiöst förankrade människosyner.³⁵

Är det så? Handlar inte psykologiska teorier om människan mycket ofta om att, för det första, identifiera vari en människas destruktivitet (ondska eller fördärv) består, och att, för det andra, föreslå åtgärder för att minska eller bryta dess makt. Psykologiska människosyner kan alltså fungera som en sorts "frälsningsläror", som liksom religiösa människosyner kan uppvisa olika grad av hur stor medverkan människan själv kan och bör bidra med i "frälsningen".

I Leslie Stevensons bok *Sju teorier om människans natur* analyseras olika människosyner bl a med hjälp av begreppen "diagnos" (Vilket är det grundläggande felet med människan?) och "ordination" (Hur ska detta fel upphävas? Hur ska problemet människan lösas?). Med denna metod skapar han en möjlighet att jämföra religiösa människosyner med icke-religiösa.³⁶

Jag vill i alla fall pröva denna tanke på Rollo Mays idéer. Alltså: finns i människan "ett naturligt fördärv" - en grundläggande destruktivitet inbyggd i hennes "natur"?

På denna fråga ger Rollo May ett mångfacetterat svar. I två kapitel i *Kärlek och vilja* utvecklar han begreppet "det demoniska".

Var finns det demoniska? May kallar det demoniska för en naturkraft.

Demonisk är *varje funktion som har makt att ta hela personen i besittning*. Sex och eros, vrede och raseri och maktlystnad kan nämnas som exempel. Det demoniska kan vara skapande eller destruktivt och är i regel båda delarna. När denna kraft spårar ur och ett enda element tar kontroll över hela personligheten då har man av gammalt brukat säga att människan är "besatt av en ande (daimon)" - det är vad vi kallar psykos. Det demoniska är givetvis inte en storhet i sig, utan en fundamental, arketypisk funktion av den mänskliga upplevelsen - en existentiell verklighet hos moderna människor och så vitt vi vet hos alla människor.³⁷

Alltså är det demoniska "en fundamental, arketypisk funktion av den mänskliga upplevelsen"; det är ett existensvillkor, vars yttersta grund vi inte känner till.

Det är dock även värt att notera Mays påstående: "Det demoniska har alltid en biologisk grundval."³⁸ May utvecklar sedan inte alls den tesen.

I stället anknyter May i sin utredning av begreppet dels till poeter som Goethe och Rilke, dels till några av de mest berömda antika grekerna som Aiskylos, Sofokles, Sokrates och Platon. Således utvecklar May begreppet "demonisk" i anslutning till det grekiska ordet "daimon".

I sitt skådespel *Perserna* låter Aiskylos drottningen beskriva Xerxes villfarelser, som störtade Persien i olycka, och dessa villfarelser skyller hon på en 'daimon'. Här framställs mannen som enbart ett passivt offer för sin daimon. Men när Darius ande får höra att Xerxes försökt fångsla den heliga Bosporen (en handling som var uttryck för stort övermod) konstaterar han att en "en mäktig daimon *berövade honom hans omdöme*." Det är en annan sak. Nu är det inte bara en demonisk makt som gör individen till sitt offer, utan den arbetar *psykologiskt* genom honom, **den fördunklar hans omdöme** (min fetstil), gör det svårare för honom att klart se realiteterna, **men låter fortfarande honom ha ansvaret för handlingen** (min fetstil). Detta är ett urgammalt dilemma: jag har själv ansvaret fast jag drivs av ödet.³⁹

Senare hos Sokrates hade daimon blivit beskyddare av människans rationella autonomi, dock med Sokrates insikt att hans rationella självständighet hade sin grund i det övernationella. Detta är till skillnad mot den patetiskt optimistiske humanisten Protagoras som trodde att "människan är alltings

mått”. ”Han måste”, menar May, ”ha varit en olycklig människa vid sin död i böljan av kriget mellan Aten och Sparta.”⁴⁰ Protagoras själsfränder under 1700-talets upplysningsrörelse missförstod mycket riktigt också Sokrates.

Vad Sokrates menade är lättare för oss att förstå, vi som lever efter upplysningen och efter Freud och utforskar detet och känner till de 'mörka' och irrationella källorna till såväl inspiration och skaparkraft som alla andra mänskliga handlingar.⁴¹

Rollo May fortsätter så sin historiska genomgång av ”det demoniska”:

Under hellenistisk och kristen tid har den dualistiska klyvnaden mellan den goda och den onda sidan av det demoniska blivit alltmer accentuerad. Vi får nu en himmelsk skara som delas upp i två läger - djävlar och änglar, de förra på sin ledare Satans sida, de senare i förbund med Gud. En sådan utveckling blir aldrig helt rationaliserad, men man måste väl på den tiden ha tänkt sig att med en sådan uppdelning skulle människan lättare kunna möta och besegra djävlarerna.

Men om de hellenistiska grekerna och de första kristna vann en viss moralisk dynamism genom att dela upp kampen mellan gott och ont i änglar och djävlar, så förlorade man också en hel del. Och det man förlorade är viktigt: det var den klassiska, organiska synen på *tillvaron* som en förening av både goda och destruktiva möjligheter.⁴²

Det demoniska rymmer alltså både skapande och destruktivitet, gott och ont.⁴³ **Destruktivt blir det demoniska, när det tar överhanden i personligheten** och ”driver individen till disintegrerat beteende”.⁴⁴ Då kan det uttrycka sig i vrede eller våld eller i alla möjliga (sexuella) relationer utan hänsyn till individens egen integration.

I det kristna västerlandets dualistiska tänkande vill vi gärna projicera det demoniskas onda sidor på objekt utanför oss själva. Vi delar in världen i onda och goda. Men: ”Ett fel i den kosmiska planen med änglar och djävlar /.../ är att änglarna är så blida och ointressanta.”⁴⁵

När vi förnekar det hotfulla i våra egna demoniska sidor, förnekar vi också den skapande kraften som ryms i det demoniska. Människan behöver både sina änglar och sina djävlar. Under underrubriken ”Kärleken och det demoniska” skriver May:

I rätt proportion är det demoniska en trängtan att nå andra, att vidga livet genom sexualiteten, att skapa, att odla; det är glädje och hänryckning, eller helt enkelt en trygg visshet om att vi betyder något, att vi kan påverka andra, forma dem, utöva en makt som bevisligen betyder något. Det är ett sätt att förvissa sig om att man har ett värde.⁴⁶

Ett egendomligt faktum som alltid förvånar människor under terapeutisk behandling är att när de väl har erkänt sin vrede, sitt agg, ja t. o. m. hat mot maken eller maken och talat illa om honom eller henne under behandlingstimmerna, så slutar det med att de känner kärlek för sin partner. En patient har kanske kommit in sjudande av negativa känslor men halvt omedvetet besluten att som en hygglig människa behålla dem för sig själv; han finner då att han tränger bort kärleken till maken samtidigt som han håller sin aggression tillbaka.⁴⁷

Människan kan förhålla sig till det demoniska på - sammanfattningsvis - tre sätt.

* Hon kan låta det ta kontroll över personligheten, vilket är lika med besatthet eller psykos.⁴⁸

* Hon kan projicera det på olika "djävlar" utanför sig själv - fiender ("djävulens anhang") eller symboliska gestalter (Satan). Därmed går hon också miste om det demoniskas överskridande och dynamiska skaparkraft. Hon blir helt enkelt rädd för sina egna potentiella krafter.

* Hon kan integrera det i sitt själv genom att införliva det i sitt medvetande, "genom att fördjupa och vidga sin medvetenhet".⁴⁹ Därmed får hon en sannare bild av sin mänskliga natur och tillgång till den potential av själv-överskridande som tillkommer henne i egenskap av självmedveten varelse.

Enda sättet att komma över demonisk besatthet är att ta det demoniska i besittning genom att se det i ögonen, komma överens med det, inlemma det i sitt själv-system.⁵⁰

Här ges också Rollo Mays syn på frågan om människans "fördärv" (Jeffners term) eller "det grundläggande felet hos mänskligheten" (Stevensons term). Felet består i att de demoniska krafter, som så ofta vill ta kontrollen över människan, så att hon inte vågar eller längre vill ta det fulla ansvaret för sin egen existens, tillåts överta eller begränsa människans existentiella potential.

Hur medverkar då människan i "frälsningen"? Människan måste "frälsa sig själv". Psykoterapi kan hjälpa människan att "ge namn åt det demoniska".⁵¹ Detta är i sig en metod att komma tillrätta med det demoniska; det som jag kan benämna, har jag också inflytande över.

Men människan måste aktivt hjälpa till själv:

I stället för att hela tiden vänta på att terapeuten skall analysera bort ångesten, **kan han nämligen då hjälpa till i behandlingen** (min fetstil) genom att vidta praktiska åtgärder när han upplever ångest, t. ex. hejda sig och fråga vad det egentligen var som hände i verkligheten eller i hans fantasi alldeles före den desorientering som utlöste ångesten. Det innebär inte bara att han öppnar dörren till garderoben där hans

spöken är gömda, utan ofta **kan han då försöka göra något för att reorientera sig** (min fetstil) i det praktiska livet genom att knyta nya mänskliga kontakter eller söka sig nya uppgifter som intresserar honom.⁵²

Rollo May hyser en stark tilltro till människans förmåga att lösa sina problem, att kanalisera sin energi, att bearbeta sina inre konflikter, att vända ont till gott och att skapa sig ett värdigt liv. Detta gör May utan att för ett ögonblick förenkla problemen. Han är djupt medveten om det motsägelsefulla i den mänskliga existensen, men han är också engagerat förvissad om människans potential för *reorientering*. (Jfr även med vad som sägs om åsiktsoptimism nedan!)

3. VÄRLDSBILD OCH HISTORIESYN

3. 1. Världsbild

Till livsåskådningen hör, enligt Jeffners definition, ”en övergripande bild av människan och **världen** (min fetstil)”. Låt oss därför säga något om Rollo Mays **världsbild**. I fokus för Rollo Mays författarskap står människan. Det är hon som är hans ämne. Hurdan är människan? Hur kan vi rätt förstå hennes handlande, hennes känslor etc?

Vi kan vidare konstatera att det är den *enskilda* människan som står i fokus.

Här är det fråga om ett val av perspektiv. Rollo Mays perspektiv har genomgående sin utgångspunkt, eller referenspunkt⁵³ om man så vill, i den enskilda människan.

Men detta perspektiv får konsekvenser även på andra plan än bara i synen på den enskilda människan. Det finns således en tydlig tendens hos May att söka förklara t ex historiska skeenden med egenskaper hos den enskilda människan. På grundval av detta kan man hävda att **Rollo Mays världsbild är antropocentrisk**.⁵⁴

Detta är nu inte något sensationellt påstående. Antagligen skulle man kunna säga detsamma om alla åskådningar eller idériktningar som har någon form av psykologisk teori som referenspunkt. Psykologi är definitionsmässigt antropocentrisk (- möjligen med undantag för sådana riktningar inom psykologin som drar långtgående paralleller mellan djurs och människors beteende).

3. 1. 1. Intrapsykisk tolkning av historien

Låt oss då se på ett exempel, som kan belysa Rollo Mays antropocentriska förklaringsmodell över historien. I *Kärlek och vilja* diskuterar May en distinktion mellan begreppen **sex** och **eros**. Sex är enligt denna distinktion lika med den sexuella aktiviteten, vilken kan beskrivas i fysiologiska termer: ”den innebär att kroppsliga spänningar byggs upp för att sedan utlösas.”⁵⁵ Eros däremot är en kraft, som ”*inkorporerar*” sex, men som inbegripen så mycket mer:

Eros är driften att förenas med det som vi hör ihop med - förening med våra egna möjligheter, förening med andra människor som betyder något för oss i vår värld så att vi i relation till dem finner vägen att

förverkliga oss själva. Eros är den längtan hos människan som får henne att ägna sig åt att söka höjderna, det ädla och goda i livet.⁵⁶

Sexualitetens mål är orgasmen. Sex blir, i synnerhet i vår moderna västerländska kultur, en *prestationsorienterad aktivitet*. Eros, emellertid, överskrider orgasmen och handlar egentligen inte om aktivitet. Eros är ett tillstånd av åtrå, längtan och strävan efter just överskridande.

Sex är /.../ en zoologisk term och används fullt riktigt om både djur och människor.

/---/ Eros å andra sidan använder den mänskliga fantasins vingar och rör sig ovanför alla tekniska knep, struntar i alla böcker om "hur man gör" och svingar sig upp i höga rymder ovanför våra mekaniska regler. Han föredrar att älska framför att manipulera organ.⁵⁷

(Språklig kommentar: Rollo Mays språk övergår gärna i en romantiskt extatisk stilnivå, ibland när han presenterar sina favoritidéer. Denna vaghet i språket *behöver* inte, enligt min uppfattning, innebära att även tankegångarna är vaga. Däremot är det ett gott uttryck för att grunden för kunskap är engagemang. Observera också att May gör en personifiering av begreppet eros, genom att använda det personliga pronomenet "han". På det sättet skapar May i texten en spänning mellan *eros* i den mening som han själv lägger in i begreppet och den mytiska gestalten *Eros*.)

Eros inkorporerar sex men rör sig över betydligt vidare områden. Eros lockar oss till skapande, experimenterande och personlig utveckling. Eros drar oss in i djupare engagemang, djupare relationer - och djupare kärlek (i den termens vida och komplexa innebörd). Menar Rollo May att eros *är lika med kärlek* eller menar han att eros *är grunden för kärlek*? Den frågan står öppen, efter att man läst *Kärlek och vilja*.

Nu till frågan om Rollo Mays historieuppfattning. Efter sin utveckling av eros-begreppet diskuterar May - under underrubriken "Eros blir äcklig" hur bilden av mytens Eros växlat i olika tidsåldrar alltsedan arkaisk tid. Hos Hesiodos (700-talet f Kr) är Eros en kraftfull och ursprunglig skapare, som "grepp sina livgivande pilar och genomborrade jordens kalla bröst", varpå "dess bruna yta strax täcktes med yppig grönska".⁵⁸ Hos Platon har Eros subtiliserats till

den gud eller demiurg /.../ som utgör människans skapande ande. Eros är den drivkraft som inte bara sätter människan i rörelser mot förening med en annan individ i kärlek av sexuellt eller annat slag, utan också eggat henne i längtan efter kunskap och driver henne att sträva intensivt efter förening med sanningen.⁵⁹

Naturens skapare har alltså blivit en sorts psykisk skaparkraft inom människan. I hellenistisk tid har Eros förvandlats till ett spädbarn, ”en rosig, knubbig varelse, ibland bara en fet baby som leker med sin båge och sina pilar”.

May fortsätter:

Det måste finnas något i Eros egen natur som framkallar denna degeneration, för den finns med redan i myten, som visserligen är senare än Hesiodos version men ändå hör hemma långt innan den grekiska kulturen föll sönder. // Detta för oss fram till själva kärnpunkten i det som gått på tok också i vår tid: eros har förlorat sin lidelse och blivit fadd, barnslig och banal.⁶⁰

Vår tid är alltså, enligt May, en typisk epok, då eros banaliseras och försvagas. Sex frodas fritt och ohämmat men inte ens sex är längre *erotiskt*.

Är det så civilisationen alltid gör - den tämjer eros för att anpassa honom till samhällets behov att föreviga sig självt? Förändrar den kraft som frambringar nytt liv och idéer och lidelse, försvagar honom tills han inte längre är den skapande kraft som bryter sönder gamla former för att göra nya?⁶¹

Här framträder tydligt Rollo Mays syn att *historien har en egen inbyggd dynamik*. ”Eros är drivkraften när civilisationen byggs upp”, men samhället har ett ”behov att föreviga sig självt”. Därför tämjer civilisationen eros. **Historien framstår alltså som en dynamisk växling mellan den kraftfullt skapande Eros, som förvandlar och nyskapar världen, och en kraftlös, och könlös, kerub som tämjts och kuvats till en gullig leksak i samhällen, som tror att de kan bli bestående.**

I vårt moderna västerländska samhälle träffar vi dock på ”ett nytt och specifikt problem /.../ -*kriget mellan eros och teknologin*”.

Det står inget krig mellan *sexualitet* och teknologi: våra tekniska uppfinningar, alltifrån p-piller till handböckerna om de bästa metoderna, gör sex säkert, lättillgängligt, och effektivt. Sexualitet och teknologi går tillsammans för att åstadkomma ”anpassning”; om man får full utlösning av spänningen över veckohelgen så kan man arbeta bättre i måndagens affärsmässiga värld. Sensuella behov och deras tillfredsställelse står inte i strid med teknologin, åtminstone inte i direkt mening (om de strider mot varandra på lång sikt är en annan fråga).

Men det är inte alls säkert att *eros* och teknologin är förenliga eller ens kan leva utan att ständigt föra krig. Den som älskar är liksom skalden ett hot mot det löpande bandet. Eros bryter de bestående formerna och skapar nya och det är naturligtvis ett hot mot teknologin. Den kräver ju regelbundenhet, tidtabeller och möjlighet att förutse. Den otämjda eros strider mot alla tidsbegrepp och -band.

/---/

/.../ man kommer till en punkt (och detta är den risk som den moderna västerländska människan står inför) då kulten av tekniken förstör känslan, undergräver lidelsen och utplånar den personliga identiteten. Den tekniskt effektiva älskaren lider nederlag i den motsägelse som samlag utan eros är och blir till sist den impotente. Han kan inte längre ryckas med utan vet bara alltför väl vad han håller på med. Tekniken krymper medvetenheten och ödelägger eros på detta stadium. Redskapen blir inte längre en utvidgning av medvetenheten utan en ersättning för den och har ofta en tendens att förtränga och stympa den.⁶²

I avsnittets avslutning vidgar Rollo May perspektivet än mer och han antyder en förklaring av hela västerlandets historia utifrån den här utvecklade historiesynen:

Måste civilisationen alltid tämja eros för att förhindra att samhället åter faller sönder? Hesiodos levde på arkaisk tid, på det fruktbara 700-talet /f Kr, min anmärkning/, närmare kulturens källor och närmare havandeskapets och födelsens ögonblick, då de alstrande krafterna var på gång. Då *måste* människan leva med kaos och forma något nytt av det. Men sedan växte behovet av stabilitet och de demoniska och tragiska elementen förkvävdes. **Här anar vi sammanhanget bakom kulturernas undergång** (min fetstil). Vi ser hur ett kraftlöst Aten får lämna plats för det primitivare Macedonien och detta i sin tur för Rom och Rom i sin tur för hunnerna. Och vi i vår tur för de svarta och gula folken?⁶³

Om Marx historiesyn kallas dialektisk materialism och Hegels dialektisk idealism - kan vi då kalla Rollo Mays historiesyn för "dialektisk eroticism"?

Det resonemang som förts här belyser inte någon av de mest centrala idéerna i Rollo Mays författarskap. Det avser emellertid att belysa hur den psykologiskt orienterade, antropocentriska världsbilden tjänar som övergripande tolkningsmodell. Mänsklighetens historia förklaras utifrån ett intrapsykiskt fenomen - eros.

3.2. Vi lever i en "övergångstid"

Det går emellertid att urskilja även en annan uppfattning om historien hos Rollo May. Ett ofta återkommande påstående i hans författarskap är att "vi lever i en övergångstid".⁶⁴ Detta uttryck antyder också en historiesyn.

Vilka är då kännetecknen för denna övergångstid. Det är intressant att Rollo May aldrig utvecklar detta på något systematiskt eller entydigt sätt. Han använder uttrycket som om det vore en självklarhet för hans läsare. Då kommer vi in på frågan vilka som är Rollo Mays förväntade läsare.

Det är alldeles uppenbart att Rollo May i första hand ser sig som verksam psykoterapeut. Och han skriver i första hand för andra verksamma psykoterapeuter. Psykoterapi är ett vitt begrepp som inbegriper många konkurrerande skolor och riktningar. Rollo May vill nå dem alla. Detta blir tydligt, när han i sina böcker, även de allra mest filosofiskt inriktade, skriver ”vi” i betydelsen *vi terapeuter* eller möjligen *vi psykologer*.⁶⁵

Som jag förstår Rollo Mays uppfattning om den tid som är hans, så är det framför allt två grundläggande faktorer som markerar att en gammal tidsålder håller på att ta slut och att en ny snart kommer att börja växa fram.

För det första präglas vår tid av den tekniska utvecklingen. Den ställer oss inför en rad valmöjligheter:

/.../ låt oss inte dra slutsatsen att människan i den nya tidsåldern kommer att vara underordnad teknologin. Det kan bli precis tvärtom: utvecklingen av teknologin, som fyller en roll jämförbar med forntidens slavar, kan tvinga oss att finna ett intellektuellt och andligt innehåll att fylla våra dagars och nätterns tomrum med.⁶⁶

Det tekniska framåtskridandet fungerar emellertid också i den västerländska kulturen ibland som ett överordnat tolkningsmönster för hela den mänskliga tillvaron. I ett resonemang omkring ”det demoniska” i människan skriver May:

Fullkomligheten är ett oäkta mål som smugglats in i etiken från teknologin, och den beror på en förväxling av dessa två.⁶⁷

I det kapitel i *Ropet efter myten*, där May behandlar myten om Faust i dess olika varianter, framhåller han det ”faustiska” draget i vår tid:

Symbolen för det faustiska är */.../* den *räta linjen*, som alltid rör sig framåt, och det överensstämmer med den moderna attityden. Men vårt dilemma är att framåtskridandet bara hänför sig till tekniska ting - vi uppfinner bättre bilar, elektriska diskmaskiner och atombomber. Begreppet framåtskridande gäller inte på andliga och estetiska områden som religion, filosofi, konst och litteratur */.../ /---/* Tillvaron i kärnkraftens era, när vapenförråden är fyllda med kärnstridsspetsar, gör vår tid extremt faustisk. Medan man under tidigare perioder bara har knackat på mysteriets dörr, har vi brutit oss in i själva byggnaden. Kommer vårt slut att bli den självvalda förintelsen, som för Marlowes *Doktor Faustus*? Eller kommer vi att som

Goethes Faust få uppleva en deus ex machina och få chansen att ångra oss innan dödens klocka klämtar vid midnatt?⁶⁸

För det andra tycks Rollo May dela in världshistorien i före och efter Sigmund Freud och psykoanalysen.

Freuds beskrivning av det omedvetna gav människan tillgång till en ny förståelse av sin existentiella situation - en ny och djupare självmedvetenhet. Detta leder människan in i en ny historisk epok, och en återgång till tiden före de av Freud formulerade insekterna är inte längre möjlig. May menar att även Darwins upptäckter är en parallell till detta.⁶⁹

En ”övergångstid” präglas tydligen av att människorna ställs inför nya kunskaper och nya möjligheter. De tvingas därmed in i en valsituation: hur skall de förhålla sig till dessa nya kunskaper och möjligheter? Skall de själva bli föremål för den historiska utvecklingen, eller skall de skapa historia genom att ytterligare fördjupa den mänskliga medvetenheten?

4. CENTRALT VÄRDERINGSSYSTEM

4. 1. Vad är det viktigaste i livet?

En av de tre huvudkomponenterna i en livsåskådning är, enligt Anders Jeffners definition, det centrala värderingssystemet.

Med värderingssystem menas

värderingar och normer av grundläggande natur. Livsåskådningen anger vad som är i och för sig gott i livet eller vilka de grundregler är som vi skall följa om vi vill leva på ett riktigt sätt. /---/ Den del av en persons värderingssystem som har hög inre påtaglighet eller stark förknippning med jagupplevelsen eller bådadera är ett **centralt värderingssystem** (min fetstil).⁷⁰

Den analysfråga, vars svar kan ge oss en bild av det centrala värderingssystemet kan formuleras: Vad är det viktigaste i livet?

Om vi ställer den frågan till en under många år intensivt verksam psykoanalytiker, som Rollo May, skulle vi kunna förvänta oss ett svar i stil med psykisk hälsa, frihet från ångest eller ett socialt fungerande liv. Detta är självklara mål inom klinisk psykoanalys.

Men för Rollo May är detta möjligen väsentliga delmål, eller kanske rentav medel, i människans utveckling mot ännu högre mål.

Psykisk hälsa är för Rollo May huvudsakligen ett ganska suspekt begrepp, som ofta i praktiken mer handlar om social konformism och (rentav politisk) anpassning. Frihet från ångest vore i en värld som hotas av atombombskrig snarare ett symptom på psykisk ohälsa än på hälsa. Människan varken *kan* eller *bör* leva helt fri från ångest. Detta är en av huvudteserna i Rollo Mays första betydande verk, *The Meaning of Anxiety* (*Ångest. En utmaning* lyder den svenska titeln), vars första upplaga publicerades redan 1950. Där gör Rollo May en, med tiden inflytelserik, distinktion mellan *neurotisk ångest*, vars ursprung är intrapsykiska konflikter, och *existentiell ångest*, som har att göra med människans självmedvetande, hennes förmåga att reflektera över sina livsvillkor och de faktiska, existentiella hoten mot hennes liv och autonomi. Ångest är en av människans viktigaste drivkrafter. Frihet från ångest vore förödande. I stället gäller det att transformera ångestenergin till kreativa processer. Att vidare referera Mays teorier om ångest vore en alltför omfattande uppgift för att rymmas inom denna uppsats.⁷¹

Vad är då i stället det yttersta målet ("toppnormen") för Rollo May? Vad bör människan sträva efter? Vad vill han att hans terapipatienter ytterst skall uppnå?

Svaret på denna fråga måste bli mångfacetterat. Samtidigt blir det en sammanfattning av huvudbudskapen i några av Mays böcker. Jag vill rentav påstå att vi genom Mays författarskap kan följa en **utveckling i hans egen syn** på den eviga frågan: Vad är det för mening med livet?

Rollo May var med och introducerade den existentiella psykologin i USA. Detta skedde kanske framför allt genom boken *Existence*, 1958, vilken Rollo May dels medverkade i, dels var med och redigerade. Efter att ha ägnat tiden efter publiceringen åt att så att säga marknadsföra den existentialistiska psykologin i USA, tycks May ha kommit att fundera över vilka vidare implikationer denna nya rörelse hade. Han vidgar då också perspektivet, och även om hela hans författarskap egentligen främst är riktat till verksamma psykoterapeuter, så omfattar det teman som är långt vidare än att endast beröra psykologi och psykoterapi.

1969 skriver han således *Love and Will (Kärlek och vilja)*. Bokens budskap kanske kan sammanfattas så här: Människan bär inom sig en potential till ett medvetet, *vilje*-styrt, engagemang i andra människor, en potential till djupa och nära relationer, till ömhet och till *ömsesidig* bekräftelse och en *ömsesidig* vidgning av *med*-vetenheten. Allt detta är kärlek. **Det viktigaste i livet blir då att låta en sådan kärlek leva och växa.**

1975 publiceras *The Courage to Create (Modet att skapa)*. Här tar Rollo May upp ett annat tema, nämligen den mänskliga kreativiteten, dess innebörd, dess källor, dess uttrycksformer och dess gränser. **Kreativitet** beskrivs här som ett så grundläggande värde i tillvaron att det **framstår som något av det viktigaste i livet.** (Se vidare nedan!)

Men Rollo May fortsätter att söka efter livets egenvärden. 1981 publicerar han en bok som sammanfattar ett tema som varit närvarande i författarskapet alltsedan *Existence* - förhållandet mellan tillvarons lagbundenhet, determinism, och människans förmåga att reflektera över just denna lagbundenhet, hennes frihet. Boken heter *Freedom and Destiny (Friheten och ödet)*. Bokens budskap är, att människan måste ta ödet i sin tjänst. Hon måste erkänna och möta de ödeskrafter som bildar ramarna för hennes liv, så att hon kan vidga sitt medvetande och därmed sin frihet. **Det viktigaste i livet blir alltså att vidga sin mänskliga frihet.** Detta är också grunden för kreativitet och kärlek.

Så genomgår Rollo Mavs författarskap, om man läser det kronologiskt, en dynamisk utvecklingsprocess. Det viktigaste i livet är inte hälsa eller frihet från ångest. Det viktigaste är att upptäcka sina mänskliga dimensioner. Människan är "alltid /.../ i tillblivelse".⁷² **Sann mänsklighet**

kännetecknas av frihet, kreativitet och kärlek, i dessa ords djupaste och mest komplexa innebörder. Dessa begrepp står också i oupplösligt förhållande till varandra; de uttrycker *olika* aspekter av det sant mänskliga men kan inte existera oberoende av varandra. Tvärtom *förstärker de varandra* i en ständig dynamisk utveckling.

Att en sådan utveckling hos en människa skulle kunna bli till utan ångest vore otänkbart. Psykisk balans eller frihet från ångest är således inte alls något i sig eftersträvansvärt - än mindre något av det viktigaste i livet.

4.2. Etik

Psykologiska teorier eller psykologiskt grundade människosyner brukar inte ha sitt fokus i några etiska ställningstaganden. Det viktiga inom psykologin är att försöka förstå och beskriva människan sådan som hon är, inte som hon borde vara - sådan som hon faktiskt agerar och reagerar, inte som hon borde.

I psykoterapi kan starka etiska övertygelser t o m utgöra ett hinder, om de används som försvar för att närma sig en människas inre konflikter. Ett exempel på detta är Freuds teori om sexualdriften. Om terapins fokus, som hos Freud, ligger på psykosexuella konflikter, i ett samhälle som präglas av en puritansk sexuaetik, kan denna etik av en patient givetvis användas som försvar för att slippa närma sig den psykiska konfliktpunkten.

Kanske kan man t o m säga att många företrädare för olika psykologiska riktningar ser med misstro på etiska teorier över huvud taget. Detta får dock inte skymma att varje teoretisk beskrivning av människan implicit rymmer minst en ansats till etiskt system. ”Människan bör handla så att hon förverkligar sin inneboende potential.” Ungefär så kan man nog sammanfatta många psykologiskt grundade människomodellers implicita etos. (Sedan må uppfattningarna skifta om vad som är människans inneboende potential ...)

May är emellertid inte enbart klinisk terapeut - han är också filosof. Etik är inte något huvudämne i hans författarskap, men vi hittar hos honom ändå ansatser till en explicit utvecklad etik.

Boken *Makt och oskuld* avslutas med ett avsnitt som heter ”På väg mot en ny etik”. May pläderar här för en **intentionsetik**, byggd på antagandet ”att varje individ är ansvarig för *följdena* av sina egna handlingar”.⁷³ Detta är ju en anmärkningsvärd formulering av något som man kallar *intensions-etik*; det låter mera som en traditionell konsekvensetik. Men låt oss försöka följa Mays fortsatta tankegång.

Intentionsetiken växer, enligt May, fram ur den dialektiska spänningen mellan människans medvetande om sig själv som individ och hennes medvetande om sig själv som del av ett kollektiv - en grupp eller ett samhälle. Ett individualistiskt ansvar är otillräckligt, eftersom "man kan vara totalt uppriktig och fast i sina övertygelser - och ändå ha totalt fel".

Intentionsetiken innebär att vi "måste ta ansvaret för om vi *har* rätt eller fel".⁷⁴

Den vanligaste etiken bland psykologer, menar May, är utvecklingsetiken. Enligt denna är det människans plikt att förverkliga sina "obegränsade möjligheter". På så sätt utvecklas människor "framåt och uppåt" och blir allt godare varelser. Men detta, tycks May mena, bygger på helt felaktiga antaganden om människans natur. Termen "framsteg" hör hemma inom teknologin och implicerar, om den används om människor, en teknologisk människomodell.

För att jag skall kunna ta ansvar också för mina avsikter krävs en insikt om att dessa ibland kommer att vara onda. Jag "bör (sic!) göra mitt bästa för att acceptera dem /mina onda avsikter/ som en del av mig själv" och inte projicera ut dem.⁷⁵

May är vacklande i sina formuleringar av vad som ytterst är människans ansvar - följderna av hennes handlingar⁷⁶ eller av hennes avsikter⁷⁷. Benämningen intentionsetik förefaller också problematisk. Associationerna går väl främst till det som i moralfilosofin kallas för sinnelagsetik eller avsiktsetik. Men Mays beskrivning av intentionsetiken påminner mer om konsekvensetik.

Förstår jag Mays "intentionsetik" rätt, om jag påstår att den innebär att **vid en etisk bedömning av en handling måste hänsyn tas både till den handlande personens vilja och förmåga att ta ansvar för sina avsikter och till handlingens konsekvenser?**

Mays etik blir i så fall en kombinerad avsikts- och konsekvensetik.

Avgörande för hur en persons avsikter skall bedömas blir då den handlande personens förmåga och vilja att acceptera sig själv som en person, som inom sig bär demoniska krafter och som därmed erkänner att han kan hysa både onda och goda avsikter. Det finns ingenting ".../ som kan kallas *oblandat* gott, och /.../ om inte det onda fanns som en möjlighet, så skulle inte heller det goda finnas".⁷⁸

Några kriterier för vad som är goda konsekvenser, anges inte av May. (Det är ju inte heller det som är hans ämne.) Av sammanhanget i boken förstår vi dock att en god handling kan vara t ex en sådan handling som får till konsekvens, att människors *vanmakt* minskar - såväl min egen som så många

andras som möjligt. Med vanmakt menas då (t ex) ”/.../ maktlöshet, betydelselöshet och orättvisa - kort sagt en övertygelse om att jag är något mindre än en människa och hemlös i världen”.⁷⁹

4.2.1. Våld

Våld går inte, enligt Rollo May, att kategoriskt avfärda som något i etisk mening ont. May skiljer på destruktivt våld och konstruktivt våld. Våldet kan nämligen ha den funktionen att det ”mobiliserar och enar jaget”, när vanmakten är för stark. Detta kan gälla individer av olika personlighetstyper, såsom den blyga personen, den misstänksamma, den feiga eller den som är oförmögen att verkligen älska eller att ge åt en annan människa.⁸⁰

Detta kan också gälla kollektivt. May hämtar exempel från den algeriska revolutionen, så som den beskrivits av den färgade, i Algeriet verksamme, psykiatern Frantz Fanon i boken *Jordens fördömda*. May skriver:

Fanons bok utgör en lidelsefull bekräftelse av de inföddas värdighet, deras medvetenhetsresurser och kommande frihet. Han tror inte att detta kommer att förverkligas utan våld. Det gäller människor som har lidit under århundradens förtryck och uthärdat den apati som detta leder till, och för att de skall bli psykologiskt och andligt levande fordras ett visst våld. / --- / Våldet är det enda sättet för de färgade att inte bara kasta av sig kolonialmakternas ok utan också att skapa någon form av enhet bland sig själva. Fanon menar att de underutvecklade länderna efter att så länge ha varit exploaterade befinner sig på en annan nivå än kolonialmaktens. Våldet är ett stadium på de färgades väg mot nationalism.⁸¹

Med konstruktivt våld tycks May alltså mena våld som medel i kampen mot vanmakten, individuellt och kollektivt. Sådant våld ”är en organisering av individens resurser för att bevisa hans makt, för att upprätta jagets värde”.⁸² Våld kan alltså vara berättigat i ett visst skede i en individs, eller ett folks, utvecklingsprocess. I utvecklingen från vanmakt till makt kan våld inte bara vara berättigat utan ibland rentav nödvändigt.

Mot detta skall emellertid följande ställas:

Oberoende av motivet eller konsekvenserna hos den våldsbrukande personen är våldets resultat vanligen destruktivt för de andra i situationen.⁸³

Här hamnar vi så i konsekvensetikens klassiska konflikt: bästa konsekvenser för vem? Som psykolog är Rollo May främst sysselsatt med individen. Och ur det individualpsykologiska perspektivet ligger

väl då en etisk egoism nära till hands. May noterar konflikten mellan det konstruktiva våldets potentiellt positiva konsekvenser för den vanmäktige och dess potentiellt negativa konsekvenser för sina offer. Men han ger inget förslag till lösning av denna konflikt.

Ett antagande om vad May menar är, att **ett våld som är tydligt riktat mot en förtryckare är det mest försvarliga**. Ett sådant våld skulle ju tjäna ett dubbelt syfte, dels att bidra till att hos den vanmäktige ”upprätta jagets värde” och dels att bidra till att eliminera det förtryck som skapat vanmakten.

Om vi, som tendensen är i vårt land, utan vidare fördömer allt våld och försöker utplåna varje möjlighet till våld hos en individ, berövar vi honom något som är väsentligt för hans mänsklighet. För en människa som respekterar sig själv, utgör våldet alltid en yttersta möjlighet - som man kommer att utnyttja mindre om det är erkänt än om det är bortträngt.⁸⁴

Det våld Fanon rekommenderar består inte i att sticka nålar i dockor eller att kasta kuddar utan riktas mot det sociala förtryckets onda realitet.⁸⁵

5. GRUNDHÅLLNING

Den tredje huvudkomponenten i Anders Jeffners livsåskådningsdefinition kallar han grundhållning.

Jeffner förklarar termen så här:

När man studerar olika livsåskådningar ser man att de ofta ger uttryck åt en viss livsstämning - ett sätt att uppleva situationen som människa i världen. Det kan vara en i åskådningen invävd grundton av hopp eller av förtvivlan och det kan vara en sammansatt känsla som är svår att ge namn.⁸⁶

När man inom livsåskådningsforskningen söker efter människors grundhållning ställer man frågor som har att göra med deras förhoppningar och förväntningar inför framtiden. Man kategoriserar då grundhållningar grovt i optimism och pessimism.

Carl Reinhold Bråkenhielm har med utgångspunkt i Jeffners livsåskådningsdefinition och i anslutning till den empiriska livsåskådningsundersökningen "Livsåskådningar i Sverige", genomförd 1986, skilt ut tre olika former av optimism /pessimism.

5. 1. Värderingsoptimism

Värderingsoptimism betecknar "uppfattningen att livet eller människan är något värdefullt". Med värderingspessimism menas då förstås den rakt motsatta uppfattningen.⁸⁷

Rollo May är, givetvis, i detta avseende stark värderingsoptimist. Hela hans författarskap genomsyras av en ömsint respekt, för att inte säga vördnad, för andra människor. Denna grundhållning bottnar i det faktum att författaren Rollo May under större delen av sitt liv själv varit verksam som psykoterapeut. Intet mänskligt är honom främmande. Människors avigsidor tycks hos honom ingalunda utgöra skäl för någon misstro eller pessimism. Tvärtom är det just avigsidorna som ofta öppnar för en djupare förståelse av och större fascination inför människan.

Detta kan också jämföras med den människosynskomponent som Jeffner kallar "grundinställning till andra människor", vilken han också hänför till diskussionen om människosyn inom just vården.⁸⁸

5.2. Åsiktsoptimism

Åsiktsoptimism betecknar uppfattningen att det goda överväger det onda. Och med åsiktspessimism menas då att det onda överväger det goda. Denna åsiktsoptimism kan också variera i omfång – "mitt

eget liv, samhället, människosläktet, naturen eller t. o. m. tillvaron i dess helhet” - och i olika tidsperspektiv – ”det förflutna, nuet och framtiden” eller en kombination av samtliga dessa tidsdimensioner.⁸⁹

Kortfattat kan man hävda att Rollo Mays uppfattning är att människan bär på både onda och goda utvecklingsmöjligheter och att de dessutom är beroende av varandra för att utveckling alls skall vara möjlig. Överväger då ont eller gott? Rollo May går inte så långt i metafysisk spekulation om människans ”natur”. Han skulle antagligen hävda att det ligger i varje människas makt att själv avgöra om hennes goda eller onda tendenser skall överväga. Hennes självuppfattning, eller självmedvetande, kommer då att vara avgörande. Till exempel en ”åsiktsoptimist” uppfattar ju sig själv eller tillvaron så, att det goda överväger. Därmed har han också skapat en grund för att låta det goda överväga i sitt eget liv. En äkta självkänedom innebär emellertid alltid en djup medvetenhet om de destruktiva krafter som finns inom varje människa, som hör ihop med hennes existensvillkor och som ständigt hotar hennes existens.

5.3. Grundhållningsoptimism

Grundhållningsoptimism /pessimism ”skulle kunna beteckna de känslor av förväntan eller farhåga som mer genomgående är förknippade med våra framtidsföreställningar /.../”.⁹⁰ Grundhållningen har med andra ord att göra med min (spontana) inställning till framtiden.

Rollo May är vad beträffar framtiden optimist. Detta kan knappast tydligare illustreras än med att citera avslutningen av boken *Kärlek och vilja*. Lidelsefullt beskriver May först hur i vår tid världsbilden har vidgats genom konstnärernas formexperiment. Konstnärerna leder vandrigen in i nya epoker. Konstnärernas sökande efter nya former och ett därav följande vidgat medvetande hos den kultur där de är verksamma, ger nya förutsättningar för hela samhället:

Det är konstnärerna som först arbetar ut och lägger fram dessa samhällsformer. Det är de som lär oss att se, som bryter mark för att utvidga vår medvetenhet; de visar vägen till nya upplevelsedimensioner som vi under en viss period inte har uppfattat.⁹¹

(Med detta resonemang föregriper May sin bok *Modet att skapa*, där detta tema utvecklas.)

Efter denna beskrivning av hur medvetandet i vår ”övergångstid” vidgats, formulerar Rollo May sin optimism:

Vi står på toppen av föregående tidsåldrars medvetande och deras vishet är tillgänglig för oss. Historien - den selektiva skattkammare från det förflutna som varje tid lämnar i arv till den kommande - har format oss i nuet så att vi kan öppna oss för framtiden. Vad gör det om våra insikter, om de nya former som leker i vårt medvetandes utkanter, alltid leder oss till jungfruliga trakter där vi vare sig vi tycker om det eller inte står på främmande och villsam mark. Den enda vägen ut går framåt, och vi kan välja om vi skall rygga tillbaka eller bejaka den. // Ty i varje handling av kärlek och vilja - och i längden finns båda alltid närvarande i varje äkta handling - formar vi samtidigt oss själva och vår värld. Det är vara öppen mot framtiden.⁹²

Rollo Mays optimism består naturligtvis inte i någon som helst form av deterministisk utvecklingsoptimism. Nej, den består i den *möjlighet* till en ny och vidgad medvetenhet, som just vår historiska situation bjuder. Vi lever *efter* Freuds och hans närmaste efterföljares avslöjanden av omedvetna, intrapsykiska krafter, som kan påverka vårt beteende och våra känslor. Denna kunskap har i vår epok lyfts upp till en medveten nivå. Vi kan välja hur vi ska förhålla oss till den. Vi lever mitt i en epok, då konsten under lång tid sökt och funnit nya former. Det ger oss möjligheter att uppfatta världen och oss själva ur historiskt nya perspektiv. Allt detta har vi att ta ställning till. Det finns ingen väg tillbaka.

I sin sista bok *Ropet efter myten* går Rollo May ännu längre i tillförsikt inför framtiden. I bokens allra sista avsnitt reflekterar May över innebörden i den revolution av världsbilden, som rymdfärderna innebär:

Eftersom människorna nu kan flyga runt jorden är de gränser som folk krigar om ett dödsbringande och fördömt misstag, en grym och vanvettig förstörelse av vår lilla ömtåliga men sköna jord. // Mitt i vårt århundrade sade sir Fred Hoyle: "När det väl finns ett fotografi av jorden, taget utifrån... kommer detta att frigöra en ny tanke som blir lika mäktig som någon tidigare i historien." /citatet är från 1948, not 10/ Nu har vi det nya fotografiet. Astronauterna tog det, och det trycktes i helsidesformat i otaliga tidningar och tidskrifter. Det visade Atlanten och Stilla havet, Indiska oceanen och Sydkinesiska havet, Afrikas och Sydamerikas kontinenter och Orientens alla länder flytande på denna jordens yta. Fotografiet gjorde verkligen ett outplånligt intryck på miljontals människor - en bild av jorden, färggrant återgiven i mörkblått och guldgult, stilla roterande på sin bana och befolkad av människor som i sanning är bröder och systrar.

Rusty Schweickart /en av astronauterna på Apollo 7, vilken Rollo May refererar enligt ett privat samtal dem emellan/ kunde inte urskilja nationsgränserna i Europa och Centralamerika; de är obefintliga på detta avstånd. Och Rusty tyckte som vi alla att det låg något löjligt och samtidigt tragiskt i dessa länders ansträngningar att, poserade som tuppar, döda varandra för att upprätthålla gränser som inte längre finns. Innebörden av dessa märkliga dagar och nätter, som smalt samman till en enda vaka kring rymdskeppet, blev att alla dessa länder försökte bevara gränser som hade blivit anakronismer. Ögonblicket när vi såg

denna bild var inledningen till en tid då vi äntligen kommer att inse, även om politikerna kanske blir de sista som gör det, att det som händer i Moskva också händer i Washington, att det som händer i London också händer i Bombay. Den stund i historien har kommit då folken ej mer ska lyfta svärd mot varandra och icke mer lära sig att kriga.⁹³

Tydligare än i avslutningen av dessa rader kan väl en grundhållningsoptimism knappast formuleras.

5.4. Vilken grundhållning rekommenderar Rollo May?

Termen grundhållning kan emellertid beteckna mer än inställningen till framtiden. Termen kan även stå för en känslomässig grundstämning, en grundläggande hållning till tillvaron - eller till **varat** som Rollo May skulle ha uttryckt det.⁹⁴

Här vill jag föra min analys ett steg längre. Rollo May ger i sitt författarskap inte bara uttryck för en egen framtidsoptimism och en grundläggande tilltro till människan, vilket jag försökt visa ovan. Han **rekommenderar** också en grundhållning i termens vidare innebörd. Detta är tydligast formulerat i den analys av kreativitet och konst och deras innebörd för individ och samhälle, som bär titeln *Modet att skapa*.

May inleder boken med att ånyo tala om att vår tidsålder är en ”övergångstid”.

Vi lever i en period då en tidsålder går mot sitt slut och en nya tidsåldern ännu inte har fötts. Vi kan inte betvivla detta när vi ser oss omkring och betraktar de radikala förändringarna i sexuella sedvänjor, äktenskapsformer, familjestruktur, uppfostran och utbildning, religion, teknologi och nästan alla andra sektorer av det moderna livet. Bakom allt detta finns dessutom atombombsshotet som försvinner på avstånd men aldrig upphör. Att leva medvetet i det limbo som vår tid utgör kräver förvisso mod.⁹⁵

Mod är den grundhållning som Rollo May rekommenderar.

Mod är själva den grund som gör alla andra dygder och personliga värden möjliga.⁹⁶

Det engelska ordet för mod, *courage*, härrör från samma stam som det franska ordet för hjärta, *coeur*. Precis på samma sätt som vårt hjärta genom att pumpa ut blod till armar, ben och hjärna gör det möjligt för alla de andra organen i kroppen att fungera, så möjliggör modet alla psykologiska dygder.⁹⁷

Det mod May talar om är ”inte raka motsatsen till förtvivlan” utan snarare ”förmågan att gå vidare *trots förtvivlan*”.⁹⁸

May utvecklar sedan begreppet mod genom att ge exempel på olika former av mod.

* **Fysiskt mod** har i den nordamerikanska kulturen representerats av myten om nybyggarna, ”som tog lagen i egna händer /... / och framför allt litade till sig själva /... /”. En karl i USA som inte slåss, betraktar därför ofta sig själv som feg.

Men May ”vill föreslå en ny form av fysiskt mod, nämligen att vi använder kroppen inte för att utvecklas till muskelknuttar utan för att öva upp vår sensibilitet”.

Det betyder att värdera kroppen som ett medel för inlevelse med andra människor, som ett uttryck för jaget som någonting skönt och som en rik källa till lust och glädje.⁹⁹

* Som exempel på **moraliskt mod** nämner May Alexander Solsjenitsyn, som trots hot, fängslande och skrämnel oförfärat fortsatte att protestera mot förtryck och omänsklig behandling av människor i Sovjet.

Hos Solsjenitsyn, liksom hos många andra människor med samma moraliska halt, härrörde modet inte bara från hans djärvhet utan också från hans medkänsla inför det mänskliga lidande han bevittnade omkring sig under sin tid i det ryska fånglägret. Det är utmärkande och i själva verket nästan regel att moraliskt mod har sitt upphov i en sådan identifikation genom medkänsla med andra människor i deras lidande. Jag skulle nästan vilja kalla detta för ”inlevelsemod”, eftersom det beror på vår förmåga till inlevelse, att vi verkligen ser andra människors lidande.¹⁰⁰

May framhåller alltså sambandet mellan empati och moraliskt mod.

* Med **socialt mod** avser Rollo May ”modet att knyta an till andra människor, förmågan att sätta jaget på spel i hopp om att uppnå en meningsfull personlig gemenskap”.¹⁰¹

I en djup relation riskerar jag mig själv - men kan också vinna mig själv genom den utveckling av mitt jag som är möjlig i relationen. Men att över huvud taget våga ”sätta mitt jag på spel” på det sättet fordrar mod.

* **Modets paradox** är ”den skenbara motsägelsen att *vi måste vara totalt engagerade men samtidigt medvetna om att vi mycket väl kan ha fel*”.

Absoluta övertygelser är ”kvintessensen inte bara i dogmatismen utan också i dess farligare släkting fanatismerna”.¹⁰²

Engagemang och övertygelse är sundast när de existerar inte *utan* tvivel utan *trots* tvivel. Att tro helt och fullt men samtidigt hysa tvivel är inte alls någon motsägelse. Det förutsätter en större respekt för sanningen, ett medvetande om att sanningen alltid är något mer än allt det som i ett visst ögonblick kan sägas eller göras.¹⁰³

* Den viktigaste formen av mod är **det skapande modet**.

Medan det moraliska modet består i att rätta till det som är fel, **innebär det skapande modet att upptäcka nya former, nya symboler och nya mönster som ett nytt samhälle kan bygga på** (min fetstil). /---/

I våra dagar befinner sig teknologi och ingenjörsvetenskap, diplomati, affärsverksamhet och inte minst undervisning - alla dessa yrkesområden och många därtill - mitt uppe i radikala förändringar. Det behövs modiga människor som kan bedöma och styra dessa förändringar. Behovet av skapande mod står i direkt proportion till storleksordningen i de förändringar som ett yrkesområde genomgår.¹⁰⁴

De som direkt och omedelbart tillhandahåller de nya formerna och symbolerna är dock konstnärerna - i en vid mening av ordet.

Skapandet av nya former kommer emellertid alltid att stöta på hårt motstånd från samhällsbevarande och konformistiska krafter. Därför fordras här den kanske viktigaste formen av mod. De stora konstnärerna spränger alla etablerade regler och ramar. De söker och finner de nya former, som dels utgör det djupaste uttrycket för deras egen samtid, och som dels ger form åt framtiden. Men detta sker inte med någon automatik. Det fordrar mod och modets paradoxala engagemang.

Mod - framför allt i de explicit angivna betydelserna fysiskt, moraliskt, socialt och skapande mod - är den grundhållning Rollo May rekommenderar och vill inspirera till.

Att denna hållning är djupt inspirerad av Paul Tillich, som var nära vän till Rollo May, därom råder inga tvivel. Redan i förordet till *Modet att skapa (The Courage to Create)*, framhåller May att bokens titel är inspirerad av Tillichs *Modet att vara till (The Courage to Be)*.¹⁰⁵ Även i inledningskapitlet anknyter May öppet till Tillich:

Hos människor är modet nödvändigt för att möjliggöra *vara* och *bliva*. Om jaget skall bli verkligt fordras att det gör sig gällande, ett engagemang. /---/ Människor vinner värde och värdighet genom de många beslut de fattar dag efter dag. Dessa beslut och avgöranden kräver mod. Det är därför Paul Tillich talar om att modet är *ontologiskt* - det är nödvändigt för vårt vara.¹⁰⁶

6. SAMMANFATTNING

I min läsning av Rollo Mays författarskap använder jag som analysmodell Anders Jeffners definition av livsåskådning. Jag försöker alltså beskriva huvuddragen i den livsåskådningsprofil, som framträder i Mays författarskap.

I livsåskådningens teoretiska komponenter finner vi att i centrum för Rollo Mays människosyn står en specifik kunskapssyn, eller rationalitetsnorm. Kunskap kan vara sann utan att vara verklig, menar May. Empirisk kunskap liksom rationalistiskt tänkande är nödvändiga, men otillräckliga. För att nå en verklig kunskap krävs engagemang. Om vi reducerar människan till enbart subjekt eller enbart objekt, förlorar vi den levande existerande personen. I människan smälter subjekt och objekt samman. Den yttersta grunden för vår kunskap är vår vilja och förmåga att engagera oss i "varat" - det ständiga skeendet eller blivandet.

Vidare äger människan egenskapen att hysa medvetna avsikter. Detta kallar Rollo May för intentionalitet. De yttre objekten formar sig i människans medvetande efter hennes sätt att närma sig dem. Människan kan på så sätt även reflektera över sitt eget öde. Genom intentionaliteten kan människan styra över och forma sin egen framtid. Detta är ett starkt ställningstagande för uppfattningen att människan har en fri vilja.

I den mänskliga existensens struktur, eller villkor, ingår en sorts urkraft, som Rollo May kallar för det demoniska. Denna kraft kan människan stundom ge upp inför och låta ta kontrollen över sitt liv. Det kallar vi då besatthet, eller psykos. Hon kan också bli rädd och projicera hotet på objekt utanför sig själv. Men hon kan även välja att integrera det demoniska i sitt medvetande och så få tillgång till denna krafts dynamiska och kreativa potential.

Rollo Mays världsbild är antropocentrisk, vilket t ex visar sig i att han tolkar historiska förlopp utifrån intrapsykiska processer.

Toppnormen i Rollo Mays värderingssystem är inte psykisk hälsa eller frihet från ångest. Det viktigaste i livet är att upptäcka och utvidga sina mänskliga dimensioner. Sann mänsklighet kännetecknas av frihet, kreativitet och kärlek - i oupplösligt förhållande till varandra.

Rollo May tecknar också grunddragen till vad han kallar en intentionsetik. Jag tolkar denna så, att jag, när jag handlar, måste ta ansvar både för mina avsikter och för handlingens följder.

Rollo Mays grundhållning är en stark optimism vad beträffar såväl människans som mänsklighetens framtidsutsikter. De nya insikter som blivit tillgängliga för människan i vår övergångstid innebär både hot och möjligheter. May verkar dock övertygad om att människan kommer att vända sitt medvetande om tidens hot till en ny medvetenhet om sina gränsöverskridande möjligheter. Vi söker i vår tidsålder, liksom människor i tidigare epoker, efter de nya former, som kommer att ge oss motighet att uppfatta världen och oss själva ur nya, ännu icke anade, perspektiv.

Men för att möta denna framtid, fordras mod - fysiskt, moraliskt, socialt och skapande mod.

Ett sådant mod är den grundhållning som Rollo May rekommenderar.

7. AVSLUTANDE DISKUSSION

Hur hänger då livsåskådningens komponenter samman?

Rollo Mays kunskapssyn, hans argumentation för människans fria vilja, hans tilltro till människans förmåga att vända sina demoniska sidor till kreativ kraft, hans nyanserade men grundläggande optimism inför framtiden - allt tycks härröra från hans engagerade intresse för och insikt i livs levande människors faktiska existensvillkor. Livsåskådningen förefaller konsistent och väl integrerad. Framför sig i sitt terapirum ser Rollo May inte främst en patient eller ett forskningsobjekt utan en person, sådan som han själv. Hurdan är människan? Så lyder frågan, vars svar han aldrig upphör att söka. I sitt sökande går han via psykologi, filosofi, konst och litteratur. Men hans viktigaste forskningsmetoder är empati och introspektion, självanalys. Den tänkande, kännande, upplevande, skapande och ständigt blivande *människan* är det nav, omkring vilket hans livsåskådning kretsar. Rollo Mays livsåskådning tycks löpa samman i hans egen upplevelse av att vara människa. Denna upplevelse försöker han trevande att klä i ord. Det språkliga uttrycket skapar nya strukturen, eller *former* som May skulle ha sagt, som leder över i nya, ännu subtilare frågeställningar. Så är Rollo Mays livsåskådning ytterst varken helt konsistent eller integrerad. Den är undflyende - precis som språket, och precis som människan.

8. NOTER

1. Philipsson 1984.
2. Se t ex May 1986, s 14-15.
3. Jeffner 1988, s 7.
4. För detta finner jag också stöd hos Jeffner själv, se t ex artiklarna Jeffner 1988b eller Jeffner 1977.
5. Jeffner 1989, s 42.
6. Viktiga delar av May 1986 är publicerade redan i May 1958. Där tecknar May konturerna till den människosyn, som han i återstoden av sitt författarskap utvecklar och nyanserar bit för bit.
7. May 1986, kap 4.
8. May 1986. s 47.
9. May 1986, s 48.
10. Jeffner 1989, s 15.
11. Jeffner 1989, s 14.
12. May 1986. s 50-51.
13. May 1986, s 52.
14. May 1986, s 47-48.
15. May 1986, s 49.
16. May 1986, s 56.
17. May 1986, s 45.
18. Jeffner 1989, s 16.
19. May 1994, s 188.
20. May 1994, s 188-189.
21. Citat av Freud, enl May 1994, s 189.
22. May 1994, s 188-189.
23. May 1994, s 235.
24. May 1994, s 233-234.
25. May 1994, s 253.
26. May 1994, s 242.
27. May 1994, s 243.
28. May 1994, s 252-253.
29. May 1994, s 254.
30. May 1994, s 274-275.
31. May 1994, s 275.
32. May 1994, s 279.

33. May 1994, s 280.
34. May 1994, s 282. Jfr även May 1983, s 120-121.
35. Jeffner 1989, s 37.
36. Stevenson 1988, s 16.
Jfr även Hedman 1989, där förf jämför kristna själavårdsmodeller med sekulära psykoterapiteorier, bl a vad beträffar den hjälpsökande människans *medverkan* i (eller aktiva påverkan av) den läkande processen.
37. May 1994, s 126-127.
38. May 1994, s 130.
39. May 1994, s 140.
40. May 1994, s 141.
41. May 1994, s 142.
42. May 1994, s 143.
43. Jfr även May 1994, s 170.
44. May 1994, s 130.
45. May 1994, s 144.
46. May 1994, s 152.
47. May 1994, s 153.
48. May 1994, s 126-127.
49. May 1994, s 169.
50. May 1994, s 138.
51. May 1994, s 179.
52. May 1994, s 159.
53. Jfr Philipsson 1984.
54. Jfr den kategorisering av världsbilden som finns i Bråkenhielm 1992.
55. May 1994, s 73.
56. May 1994, s 75.
57. May 1994, s 74.
58. Citerat enl May 1994, s 73.
59. May 1994, s 79.
60. May 1994, s 98-99.
61. May 1994, s 98-99.
62. May 1994, s 99-100.
63. May 1994, s 100.
Observera i anslutning till den sista meningen att detta är skrivet 1969.

64. Se t ex May 1994, s 188, May 1976, s 9, May 1974, s 38.
Jfr även uttrycket i förordet till Rollo Mays sista bok *Ropet efter myten*. Där har perspektivet förskjutits ett steg framåt till: "Den nya historiska period som närmar sig /.../"
65. Se t ex May 1994, s 14-15, May 1992, s 159...
66. May 1974, s 38.
67. May 1994, s 144.
68. May 1992, s 218-219.
69. May 1983, s 84, jfr även s 29-30.
70. Jeffner 1988, s 5-6.
71. Kap 12 i May 1980 utgör en god sammanfattning av Mays teorier om ångest.
72. May 1986, s 130.
73. May 1974, s 230.
74. May 1974, s 231.
75. May 1974, s 231.
76. May 1974, s 230
77. May 1974, s 232.
78. May 1974, s 237.
79. May 1974, s 220.
80. May 1974, s 173-174.
81. May 1974, s 175.
82. May 1974, s 170.
83. May 1974, s 170.
84. May 1974, s 86-87.
85. May 1974. s 177.
86. Jeffner 1988b, s 12.
87. Bråkenhielm 1988, s 8.
88. Jeffner 1989. s 32-33.
89. Bråkenhielm 1988, s 9.
90. Bråkenhielm 1988, s 9.
91. May 1994, s 336.
92. May 1994, s 341.
93. May 1992, s 299-300.
94. Jfr Bråkenhielm 1988, s 5.
95. May 1976, s 9.
96. May 1976, s 11.
97. May 1976, s 11.

98. May 1976, s 10.
99. May 1976, s 12.
100. May 1976, s 14.
101. May 1976, s 14.
102. May 1976, s 17.
103. May 1976, s 18.
104. May 1976, s 18.
105. May 1976, s 8.
106. May 1976, s 11.

9. LITTERATURFÖRTECKNING

Bråkenhielm, Carl Reinhold: *Människan i världen. Om filosofi, teologi och etik i våra världsbilder*, Uppsala universitet, Teologiska institutionen, 1992.

Bråkenhielm, Carl Reinhold: *Optimism och pessimism*, Uppsala universitet, Teologiska institutionen, 1988.

Hedman, Frida: *Människosyner och vårdmodeller*, Åbo Akademis förlag, 1989.

Jeffner, Anders: *Livsåskådningar i Sverige*, Uppsala universitet, Teologiska institutionen, 1988. (1988a.)

Jeffner, Anders: "Att studera livsåskådningar" ur Bråkenhielm
m fl: *Aktuella livsåskådningar, del 1*, Doxa, Lund, 1988 (1 uppl 1982). (1988b.)

Jeffner, Anders: "Livsåskådningsforskning - material och metoder" ur Holte, Ragnar, red:
Livsåskådningsforskning, Uppsala universitet, Teologiska institutionen, 1977.

Jeffner, Anders: *Att studera människosyn*, Tema T Rapport 21, Linköpings universitet, 1989.

May, Rollo: *Den omätbara människan. Om människosynen i existentiell psykologi och terapi*, Bonnier Fakta, Stockholm, 1986. (Original: *The Discovery of Being, Writings in Existential Psychology*, 1983.)

May, Rollo, Angel, Ernest & Ellenberger, Henri F: *Existence. A New Dimension in Psychiatry and Psychology*, Basic Books Inc., New York, 1958.

May, Rollo: *Friheten och ödet*, Bonnier Fakta, Stockholm, 1983. (Original: *Freedom and Destiny*, 1981.)

May Rollo: *Kärlek och vilja*, Natur och kultur, Stockholm, 1994. (Original: *Love and Will*, 1972.)

May, Rollo: *Makt och oskuld - och frågan om våldets orsaker*, Aldus, Stockholm, 1974. (Original: *Power and Innocence. A Search for the Sources of Violence*, 1972.)

May, Rollo: *Modet att skapa*, Aldus, Stockholm, 1976. (Original: *The Courage to Create*, 1975.)

May, Rollo: *Ropet efter myten*, Rabén & sjögren, Stockholm. 1992. (Original: *The Cry for Myth*, 1991.)

May, Rollo: *Ångest - en utmaning*, Bonniers, Stockholm, 1980. (Original: *The Meaning of Anxiety*, 1977, I ed 1950.)

Philipsson, Sten: *Med naturen som referenspunkt. Om livsåskådningar i miljörelsen*, Doxa, Lund, 1984.

Stevenson, Leslie: *Sju teorier om människans natur*, Forum, 1988.